RAHMONQUL QURBONOVNING O‘ZBEKISTON SSR SOVXOZLAR VAZIRLIGIDAGI ISH FAOLIYATI

Tadqiqotchi Jumayev Abbos Sunatovich

Annotatsiya. *Mazkur maqolada O‘zbekiston SSRda sovet davri qishloq xo‘jaligi boshqaruvi tizimida faoliyat yuritgan davlat arbobi Rahmonqul Qurbonovning Sovxozlar vazirligidagi ish faoliyati tarixiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda uning sovxozlar tizimida boshqaruvni tashkil etish, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, qishloq xo‘jaligi korxonalarining moddiy-texnik bazasini mustahkamlash, mehnat jamoalarini safarbar etish hamda davlat rejalari ijrosini ta’minlash borasidagi faoliyatiga e’tibor qaratilgan. Shuningdek, Qurbonov faoliyati o‘sha davrdagi sovet agrar siyosatining umumiy xususiyatlari, paxtachilikka ixtisoslashuv va markazlashgan rejalashtirish tizimi bilan bog‘liq holda ko‘rib chiqiladi. Maqolada Rahmonqul Qurbonovning rahbarlik uslubi, tashkiliy qobiliyati va ishlab chiqarish masalalariga amaliy yondashuvi uning keyingi davlat boshqaruvidagi faoliyati uchun muhim tajriba maktabi bo‘lganligi asoslab beriladi. Tadqiqot natijasida Qurbonovning Sovxozlar vazirligidagi faoliyati O‘zbekiston qishloq xo‘jaligi boshqaruvi tarixining muhim bosqichlaridan biri sifatida baholanadi.*

Kalit so‘zlar: *Rahmonqul Qurbonov, O‘zbekiston SSR, Sovxozlar vazirligi, sovxoz, qishloq xo‘jaligi, agrar siyosat, paxtachilik, davlat boshqaruvi, kolxoz, boshqaruv tizimi, qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishi.*

KIRISH. XX asrning ikkinchi yarmida O‘zbekiston SSRning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotida qishloq xo‘jaligi alohida o‘rin egallagan. Respublika iqtisodiyotining muhim qismi qishloq xo‘jaligi, ayniqsa paxtachilik bilan chambarchas bog‘langan bo‘lib, bu sohaning rivojlanish sur’atlari Sovet Ittifoqining umumiy iqtisodiy siyosati bilan belgilanardi. Shu sababli qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishini boshqarish, sovxoz va kolxozlarning faoliyatini muvofiqlashtirish,

davlat rejalari bajarilishini ta’minlash o‘sha davr rahbarlarining asosiy vazifalaridan biri edi 1.

Mazkur tarixiy sharoitda Rahmonqul Qurbonovning davlat va xo‘jalik boshqaruvidagi faoliyati alohida e’tiborga loyiqdir. Uning mehnat faoliyatining muhim bosqichlaridan biri Sovxozlar vazirligi tizimida amalga oshirilgan bo‘lib, aynan shu davrda u qishloq xo‘jaligi korxonalarini boshqarish, ishlab chiqarishni tashkil etish, xo‘jaliklarning moddiy-texnik bazasini rivojlantirish va mehnat jamoalarini boshqarish borasida katta tajriba orttirgan 2. Rahmonqul Qurbonovning ushbu faoliyatini o‘rganish nafaqat alohida davlat arbobining tarjimai holini tiklash, balki O‘zbekiston SSRda sovet agrar boshqaruv tizimining amaliy mexanizmlarini anglash uchun ham muhimdir. Chunki sovxozlar o‘z mohiyatiga ko‘ra davlat qishloq xo‘jaligi korxonalari bo‘lib, ularning ishlab chiqarish faoliyati markazlashgan rejalashtirish, davlat topshiriqlari va moddiy-texnik ta’minot tizimi bilan chambarchas bog‘liq edi 3. Rahmonqul Qurbonovning keyingi davlat boshqaruvidagi faoliyatini tushunishda uning sovxozlar tizimida orttirgan amaliy tajribasi muhim ahamiyatga ega. Qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishining ichki mexanizmlarini, qishloq mehnatkashlarining muammolarini va xo‘jalik boshqaruvining o‘ziga xos jihatlarini bevosita bilish uning keyingi rahbarlik faoliyatida muayyan tajriba vazifasini bajargan 4. Maqolaning maqsadi Rahmonqul Qurbonovning Sovxozlar vazirligidagi ish faoliyatini tarixiy manbalar va mavjud ilmiy adabiyotlar asosida tahlil qilish, uning rahbarlik faoliyatining asosiy

1 O‘zbekistonning yangi tarixi. Ikkinchi kitob: O‘zbekiston sovet mustamlakachiligi davrida. – Toshkent: Sharq, 2000.

2 Parmonov O., Ravshanov P. Bosh vazir qissasi. – Toshkent:

3 Народное хозяйство Узбекской ССР: статистические ежегодники. – Ташкент: Узбекистан.

4 O‘zbekistonning yangi tarixi. Ikkinchi kitob: O‘zbekiston sovet mustamlakachiligi davrida. – Toshkent: Sharq, 2000.

yo‘nalishlarini aniqlash hamda mazkur faoliyatning keyingi boshqaruv tajribasidagi o‘rnini ko‘rsatishdan iborat.

ASOSIY QISM. Tadqiqotda tarixiylik, xolislik, tizimlilik, muammoviy-xronologik va qiyosiy-tarixiy metodlardan foydalanildi. Rahmonqul Qurbonov faoliyatini o‘rganishda shaxs faoliyatini u yashagan va mehnat qilgan tarixiy davrning siyosiy, iqtisodiy hamda ijtimoiy sharoitlari bilan uzviy bog‘liqlikda tahlil qilish tamoyiliga amal qilindi. Tadqiqotning manbaviy asosini O‘zbekiston SSRning qishloq xo‘jaligiga oid statistik materiallari, sovet davri davlat boshqaruvi va agrar siyosatiga bag‘ishlangan nashrlar, davriy matbuot materiallari, xotiralar hamda Rahmonqul Qurbonov faoliyatiga oid adabiyotlar tashkil etadi 5.

Mavzuni o‘rganishda Ozod Parmonov va Poyon Ravshanov tomonidan yozilgan **“Bosh vazir qissasi”** asari muhim manbalardan biri sifatida foydalanish imkonini beradi. Mazkur asarda Rahmonqul Qurbonovning hayot yo‘li, davlat boshqaruvidagi faoliyati va rahbarlik fazilatlari bilan bog‘liq ma’lumotlar keltirilgan. Tadqiqotda sovxozlar tizimining o‘ziga xos xususiyatlarini aniqlash uchun sovet davrida O‘zbekiston qishloq xo‘jaligining rivojlanish jarayonlari ham alohida tahlil qilindi. Chunki Qurbonov faoliyatini o‘sha davr agrar siyosatidan ajratib o‘rganish uning tarixiy ahamiyatini to‘liq ochib berishga imkon bermaydi. Sovxozlar Sovet davlatining qishloq xo‘jaligi siyosatida muhim o‘rin tutgan. Kolxozlardan farqli ravishda sovxozlar to‘liq davlat mulki hisoblangan va ularda ishlab chiqarish jarayonlari davlat tomonidan belgilangan reja asosida tashkil etilgan. O‘zbekiston SSRda sovxozlar, ayniqsa yangi o‘zlashtirilayotgan hududlarda, qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishini tashkil etishning muhim shakllaridan biri bo‘ldi. Mirzacho‘l, Qarshi cho‘li va boshqa hududlarni o‘zlashtirish jarayonida yangi sovxozlarning tashkil etilishi qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarish geografiyasining kengayishiga olib keldi. Sovxozlarning asosiy vazifalaridan biri davlatga qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini belgilangan hajmda yetkazib berish edi.

5 Узбекская Советская Социалистическая Республика: энциклопедические материалы. – Ташкент.

O‘zbekiston sharoitida bu vazifaning markazida paxtachilik turardi. Shu nuqtayi nazardan Sovxozlar vazirligida ishlash rahbarlardan bir vaqtning o‘zida ishlab chiqarish, moliya, moddiy-texnik ta’minot, mehnatni tashkil etish va davlat rejalari ijrosini nazorat qilish ko‘nikmalarini talab etgan. Rahmonqul Qurbonovning mazkur tizimdagi faoliyati aynan shunday murakkab boshqaruv sharoitida shakllangan 6. Rahmonqul Qurbonovning Sovxozlar vazirligidagi faoliyatini tahlil qilganda, avvalo, uning ishlab chiqarish jarayonlarini tashkil etishga katta e’tibor berganini ko‘rish mumkin. Sovxoz rahbarining asosiy vazifasi qishloq xo‘jaligi ekinlarini yetishtirish bo‘yicha belgilangan reja ko‘rsatkichlarini bajarishdan iborat bo‘lgan. Bunda yer va suv resurslaridan foydalanish, texnikalarni o‘z vaqtida tayyorlash, urug‘lik va o‘g‘it bilan ta’minlash, mehnat jamoalarini tashkil etish kabi ko‘plab masalalar o‘zaro bog‘liq edi. Qurbonovning boshqaruv faoliyatida amaliy yondashuv muhim o‘rin egallagan. U xo‘jalik faoliyatini faqat yuqoridan berilgan topshiriqlarni bajarish bilan cheklamasdan, ishlab chiqarishning real holatini o‘rganish, mavjud muammolarni joyida aniqlash va ularni amaliy yo‘l bilan hal qilishga intilgan rahbar sifatida namoyon bo‘lgan. Uning faoliyatida ishlab chiqarish intizomi masalasi ham muhim ahamiyat kasb etgan. Sovxozlarda texnika va moddiy resurslardan oqilona foydalanish, ishlarning mavsumiy muddatlarda bajarilishi hamda mehnat jamoalarining mas’uliyatini oshirish qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishining samaradorligiga bevosita ta’sir ko‘rsatgan. Rahmonqul Qurbonovning Sovxozlar vazirligidagi faoliyatini o‘rganishda uning rahbarlik uslubiga alohida e’tibor qaratish lozim. Sovet davri qishloq xo‘jaligi boshqaruvida rahbarlardan yuqori tashkilotlarning topshiriqlarini bajarish bilan birga, joylardagi ishlab chiqarish jarayonlarini tezkor boshqarish talab etilgan. Ayniqsa, qishloq xo‘jaligida mavsumiylikning mavjudligi qarorlarni tez qabul qilish va ularni amaliyotga joriy etishni taqozo qilgan. Qurbonovning rahbarlik faoliyatida talabchanlik, mas’uliyat va ishchanlik kabi sifatlar muhim o‘rin tutgan. Boshqaruvda

6 Parmonov O., Ravshanov P. Bosh vazir qissasi. – Toshkent:

faqat ma’muriy buyruqlarga tayanish emas, balki ishlab chiqarish jarayonining ichki mexanizmlarini bilish samarali rahbarlikning muhim sharti bo‘lgan 7. Uning sovxozlar tizimida ishlashi natijasida shakllangan tajriba keyinchalik yuqori darajadagi davlat boshqaruvida ham muhim ahamiyat kasb etgan. Chunki sovxozni boshqarish aslida kichik miqyosdagi murakkab iqtisodiy tizimni boshqarish bilan teng edi. Rahbar xo‘jalikning ishlab chiqarish ko‘rsatkichlari bilan bir qatorda, mehnat jamoalarining kayfiyati, turmush sharoiti, moddiy ta’minoti va ijtimoiy muammolarini ham hisobga olishi kerak edi 8. Sovxozlar faoliyatining samaradorligi ko‘p jihatdan moddiy-texnik bazaning holatiga bog‘liq bo‘lgan. Shu sababli qishloq xo‘jaligi texnikalaridan foydalanish, ularni ta’mirlash va mavsumiy ishlarga tayyorlash muhim masala hisoblangan 9. Rahmonqul Qurbonov faoliyat yuritgan davrda qishloq xo‘jaligini mexanizatsiyalash jarayoni kuchayib bordi. Traktorlar, kombaynlar, paxta terish mashinalari va boshqa texnika vositalaridan foydalanish ishlab chiqarish jarayonlarini tezlashtirishga qaratilgan edi. Biroq texnikaning mavjudligi o‘z-o‘zidan yuqori natijalarni ta’minlamagan. Texnikadan oqilona foydalanish, uning ish unumdorligini oshirish va ta’mirlash tizimini yo‘lga qo‘yish rahbarning tashkiliy qobiliyatiga ham bog‘liq edi. Qurbonovning faoliyatida ishlab chiqarish resurslaridan samarali foydalanish, mehnatni to‘g‘ri tashkil etish va mavjud imkoniyatlardan maksimal foydalanishga intilish muhim o‘rin egallagan. Bu jihat uning keyingi boshqaruv faoliyatida ham namoyon bo‘lgan. Qishloq xo‘jaligida orttirilgan amaliy tajriba unga iqtisodiy jarayonlarni real ishlab chiqarish nuqtayi nazaridan baholash imkonini bergan. O‘zbekiston SSR qishloq xo‘jaligining asosiy xususiyatlaridan biri paxtachilikning ustuvor mavqei edi. Sovxozlar ham davlat paxta rejasini bajarishda faol ishtirok etgan. Paxtachilik ishlab chiqarishining

7 O‘zbekistonning yangi tarixi. Ikkinchi kitob: O‘zbekiston sovet mustamlakachiligi davrida. – Toshkent: Sharq, 2000.

8 Народное хозяйство Узбекской ССР: статистические ежегодники. – Ташкент: Узбекистан.

9 Узбекская Советская Социалистическая Республика: энциклопедические материалы. – Ташкент.

ko‘payishi sug‘oriladigan yerlarni kengaytirish, yangi yerlarni o‘zlashtirish, mineral o‘g‘itlardan foydalanish va mexanizatsiya jarayonlarini rivojlantirish bilan bog‘liq bo‘lgan. Bunday sharoitda Sovxozlar vazirligi tizimida ishlagan rahbarlar oldida ikki tomonlama vazifa mavjud edi. Bir tomondan, davlat tomonidan belgilangan paxta yetishtirish rejasini bajarish talab etilgan bo‘lsa, ikkinchi tomondan, xo‘jaliklarning real imkoniyatlarini hisobga olish zarur edi. Rahmonqul Qurbonovning ushbu tizimdagi faoliyati uning qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishining o‘ziga xos xususiyatlarini chuqur o‘zlashtirishiga imkon bergan. Biroq ushbu davrni baholashda paxtachilikka haddan tashqari ixtisoslashuv bilan bog‘liq muammolarni ham hisobga olish zarur. Qishloq xo‘jaligining bir yo‘nalishga haddan tashqari bog‘lanishi keyingi davrlarda ekologik, iqtisodiy va ijtimoiy muammolarning kuchayishiga sabab bo‘lgan. Sovxoz rahbari faoliyatining muhim yo‘nalishlaridan biri mehnat jamoalari bilan ishlash edi. Qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishida inson omili alohida ahamiyatga ega bo‘lgan. Paxtachilik, chorvachilik va boshqa tarmoqlarda ishlab chiqarish natijalariga ishchilarning mehnat intizomi, tajribasi va moddiy manfaatdorligi sezilarli ta’sir ko‘rsatgan. Rahmonqul Qurbonovning rahbar sifatidagi faoliyatida mehnatkashlar bilan bevosita muloqot qilish, ularning muammolarini o‘rganish va ishlab chiqarish vazifalarini tushuntirish muhim o‘rin tutgan 10. Bu tajriba uning rahbarlik faoliyatida odamlar bilan ishlash ko‘nikmasining shakllanishiga xizmat qilgan. Keyingi davlat boshqaruvi bosqichlarida ham rahbarning quyi bo‘g‘inlar va oddiy mehnatkashlar bilan muloqot qilishi boshqaruv samaradorligini ta’minlovchi muhim omillardan biri bo‘lgan 11.

Rahmonqul Qurbonovning Sovxozlar vazirligidagi faoliyatini baholashda uni ikki xil nuqtayi nazardan ko‘rib chiqish maqsadga muvofiq.

Birinchidan, u faoliyat yuritgan tizim o‘sha davrdagi markazlashgan sovet iqtisodiy modelining ajralmas qismi edi. Sovxozlarning asosiy vazifalari davlat

10 Parmonov O., Ravshanov P. Bosh vazir qissasi. – Toshkent:

11 Народное хозяйство Узбекской ССР: статистические ежегодники. – Ташкент: Узбекистан.

tomonidan belgilangan ishlab chiqarish rejalari bilan chambarchas bog‘langan. Shuning uchun alohida rahbarning faoliyati ham mavjud siyosiy-iqtisodiy tizim doirasida amalga oshirilgan 12.

Ikkinchidan, ana shu tizim doirasida rahbarning shaxsiy tashabbusi, tashkiliy qobiliyati va boshqaruv mahorati muhim ahamiyat kasb etgan. Bir xil davlat topshiriqlariga ega bo‘lgan xo‘jaliklarda turlicha natijalar qayd etilishi rahbarlik omilining ahamiyatini ko‘rsatadi. Rahmonqul Qurbonovning faoliyatini aynan shu jihatdan baholash lozim. Uning sovxozlar tizimida ishlagan davri keyingi davlat boshqaruvi uchun amaliy maktab vazifasini bajargan. Sovxoz xo‘jaligi rahbari bir vaqtning o‘zida iqtisodchi, tashkilotchi, ishlab chiqarish mutaxassisi va jamoa rahbari vazifalarini bajarishi kerak edi. Shu sababli bunday faoliyat davomida orttirilgan tajriba keyinchalik yuqori davlat lavozimlarida qaror qabul qilish uchun muhim amaliy asos bo‘lib xizmat qilgan. Rahmonqul Qurbonovning faoliyatida yana bir jihat — ishlab chiqarishga amaliy munosabatni ko‘rish mumkin. Qishloq xo‘jaligi bilan bevosita bog‘liq rahbarlik faoliyati unga statistik hisobotlar ortidagi real ishlab chiqarish jarayonlarini tushunish imkonini bergan. Masalan, qishloq xo‘jaligida rejaning bajarilishi faqat raqamli ko‘rsatkich emas, balki yer, suv, texnika, ishchi kuchi, urug‘lik, o‘g‘it va boshqa omillarning o‘zaro uyg‘unligiga bog‘liq bo‘lgan 13. Bunday tajriba davlat miqyosidagi iqtisodiy masalalarni hal qilishda ham muhim ahamiyatga ega edi. Shuningdek, Qurbonov faoliyatini faqat sovet tizimining ijobiy natijalari bilan bog‘lash ham to‘g‘ri bo‘lmaydi. U faoliyat yuritgan qishloq xo‘jaligi modeli markaziy rejalashtirish va paxtachilikka ustuvor ahamiyat berish kabi tizimli cheklovlarga ega edi. O‘zbekiston SSR qishloq xo‘jaligida ishlab chiqarish hajmining o‘sishi bilan bir qatorda, paxtachilikka haddan tashqari ixtisoslashuv, suv resurslaridan intensiv foydalanish, tuproq

12 O‘zbekistonning yangi tarixi. Ikkinchi kitob: O‘zbekiston sovet mustamlakachiligi davrida. – Toshkent: Sharq, 2000.

13 Советская историография и материалы по истории сельского хозяйства Узбекистана XX века.

unumdorligining pasayishi va ekologik muammolar kabi jarayonlar ham kuchaygan. Shu bois Rahmonqul Qurbonov faoliyatini tarixiy jihatdan xolis baholash uchun uning shaxsiy rahbarlik fazilatlarini o‘sha davr siyosiy-iqtisodiy tizimining umumiy xususiyatlaridan ajratmaslik zarur 14.

XULOSA. Rahmonqul Qurbonovning Sovxozlar vazirligidagi ish faoliyati uning davlat boshqaruvi sohasidagi professional shakllanishida muhim bosqich bo‘lgan. Ushbu davrda u qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishini tashkil etish, xo‘jaliklarni boshqarish, davlat topshiriqlarini bajarish, moddiy-texnik resurslardan foydalanish va mehnat jamoalari bilan ishlash bo‘yicha katta amaliy tajriba orttirgan. Rahmonqul Qurbonovning Sovxozlar vazirligidagi faoliyatini O‘zbekiston SSR qishloq xo‘jaligi boshqaruvi tarixining muhim tarkibiy qismi sifatida baholash mumkin. Uning mazkur tizimdagi faoliyati davlat boshqaruvi bilan real ishlab chiqarish jarayonlari o‘rtasidagi bog‘liqlikni tushunish, qishloq xo‘jaligi korxonalarini boshqarish va mehnat jamoalarini safarbar etish borasida muhim tajriba to‘plashiga xizmat qilgan. Qurbonov faoliyatini o‘sha davrning murakkab tarixiy sharoitidan ajratib baholash mumkin emas. Sovxozlar tizimi markazlashgan davlat rejalashtirishiga asoslangan bo‘lib, O‘zbekiston qishloq xo‘jaligining paxtachilikka ixtisoslashuvi uning faoliyatining asosiy iqtisodiy sharoitini belgilab bergan. Shu jihatdan Rahmonqul Qurbonovning shaxsiy boshqaruv mahorati bilan davrning obyektiv shart-sharoitlarini birgalikda tahlil qilish uning tarixiy portretini yanada to‘liq ochib beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Parmonov O., Ravshanov P. Bosh vazir qissasi. – Toshkent:
2. Народное хозяйство Узбекской ССР: статистические ежегодники. – Ташкент: Узбекистан.
3. История Узбекской ССР. – Ташкент: Фан.

14 Народное хозяйство Узбекской ССР: статистические ежегодники. – Ташкент: Узбекистан.

4. Очерки истории Коммунистической партии Узбекистана. – Ташкент: Узбекистан.
5. Сельское хозяйство Узбекской ССР: статистические материалы. – Ташкент.
6. Узбекская Советская Социалистическая Республика: энциклопедические материалы. – Ташкент.
7. O‘zbekistonning yangi tarixi. Ikkinchi kitob: O‘zbekiston sovet mustamlakachiligi davrida. – Toshkent: Sharq, 2000.
8. O‘zbekiston tarixi. Oliy ta’lim muassasalari uchun darslik. – Toshkent.
9. Советская историография и материалы по истории сельского хозяйства Узбекистана XX века.